

Janusz Górecki

Preromańskie pochówki panujących i dostojników w tzw. II kościele na Ostrowie Lednickim

Studia Lednickie 2, 117-132

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

II ARTYKUŁY I MATERIAŁY

DZIAŁ A

JANUSZ GÓRECKI

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

PREROMAŃSKIE POCHÓWKI PANUJĄCYCH I DOSTOJNIKÓW W TZW. II KOŚCIELE NA OSTROWIE LEDNICKIM

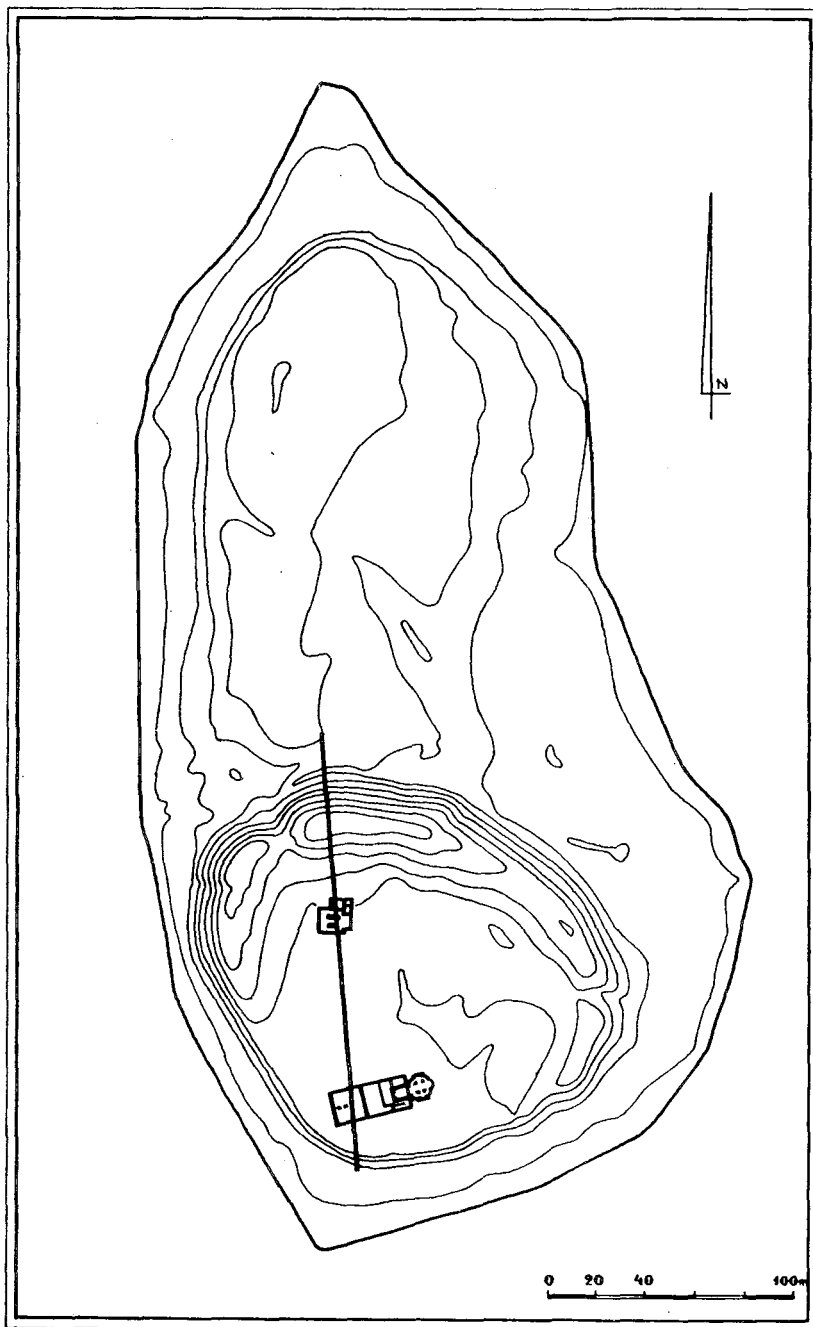
Spośród grodów powstałych bądź rozbudowanych w okresie formowania się monarchii wczesnopiastowskiej wyróżniają się ośrodki większe określane jako ośrodki stołeczne, naczelne lub według terminologii łacińskiej – *sedes regni principales*.

W państwie wczesnopiastowskim w aspekcie przedsięwzięć organizacyjno – budowlanych, których rezultatem było powstanie takich ośrodków, wyróżnia się Wielkopolska, ściślej jej obszar położony między kolanem Warty a rynną Gopła-Noteci. Obszar ten stanowi bowiem terytorium, na którym powstały aglomeracje: poznańska, gnieźnieńska, lednicka, giecka oraz oddalone nieco od nich kruszwicka i łądzka wraz z siecią towarzyszących im grodów (Z., St. Kurnatowscy 1983, s. 89). We wszystkich tych grodach odnaleziono resztki sakralnej architektury, a na Ostrowie Lednickim i w Gieczu pozostałości zespołów rezydencjonalnych, jakie niewątpliwie istniały również w Poznaniu i w Gnieźnie (K. Józefowiczówna 1969, s. 114).

Ostrów Lednicki z dużym grodem, którego chronologię możemy ująć w ramach ostatniej ćwierci X do ok. poł. XIII w. (A. Nowak 1972), zajmował niepoślednie miejsce w systemie grodów naczelnych. Stanowił on centrum kasztelanii ostrowskiej i obok wielkiego waloru strategicznego, wyrażającego się m. in. w ochronie głównego traktu łączącego Poznań i Gniezno, spełniał funkcję rezydencji na tym szlaku, stanowiąc jego główny punkt etapowy.

Zespół grodowy Ostrowa Lednickiego położony na wyspie o tej samej nazwie, usytuowanej w obrębie Jeziora Lednickiego i bezpośrednim sąsiedztwie 2 mniejszych wysp, obejmuje obwarowany wysokimi wałami gród o powierzchni ok. 2,5 ha oraz nieobwarowane podgrodzie zajmujące obszar ok. 5 ha. Całość zespołu grodowego, do którego zaliczamy także biegnącą po zewnętrznej stronie wału drogę, połączona była z lądem 2 mostami, z których dłuższy – zachodni miał długość ok. 440 m, krótszy zaś most wschodni osiągał 170 m długości.

Wraz z zespołem grodowym pobudowano jednocześnie w jego południowej części, zapewne w 7 – 8 dziesięcioleciu X w., monumentalne założenie pałacowe (*palatium*)

Ryc. 1. Ostrów Lednicki. Obiekty kamiennej zabudowy architektonicznej grodu z oznaczeniem przebiegu przekopu G. Mazanetza

reprezentujące najdoskonalszą architektonicznie budowlę tego typu znaną z obszaru ziem polskich, powstała w kręgu oddziaływań ottońskich, przy niemalym udziale prądów płynących z Bizancjum (ryc. 1; W. Dalbor 1959, s. 164 – 278; J. Rozpędowski 1962, s. 244; K. Józefowiczówna 1969, s. 139; K. Żurowska 1983, s. 162).

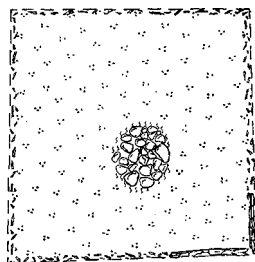
Być może, iż w pewnej relacji funkcjonalnej do pałacu pozostawało pobudowanie na północnej wyniosłości grodu kościoła (tzw. II kościoła, II świątyni) będącego może kościołem klasztornym lub ośrodkiem sakralnym ludności grodowej, z uwagi na fakt, iż kaplica pałacowa dostępna była wyłącznie dla suwerena i jego najbliższego otoczenia. Kościół ten spełniał również funkcję nekropoliczną w odróżnieniu od kaplicy dworskiej o funkcji wyłącznie obrzędowej.

Kościół II odkryto w 1961 r. (K. Andreszowa, J. Łomnicki, A. Nowak, W. Szencowa 1963, s. 218), jednakże na jego ślady natrafiamy już w sprawozdaniu niemieckiego badacza G. Mazanetza. Przeciął on wykopem o szerokości 1 m fundamenty nawy oraz aneksu przynawowego kościoła. Natrafił na duży grobowiec w nawie oraz na 3 pochówki w aneksie przynawowym (G. Mazanetz 1944, s. 5). Pozostałości kamienne, o których wspominał G. Mazanetz, W. Dalbor interpretował jako łaźnię (W. Dalbor 1959, s. 239). Dopiero planowe badania wykopaliskowe, przeprowadzone na północnej wyniosłości grodu lednickiego (1961 – 1965), pozwoliły na odsłonięcie pełnego rzutu budowli (ryc. 2; K. Andreszowa i in. 1963, s. 218 – 230; A. Nowak 1965, s. 181 – 189; 1966, s. 179 – 189).

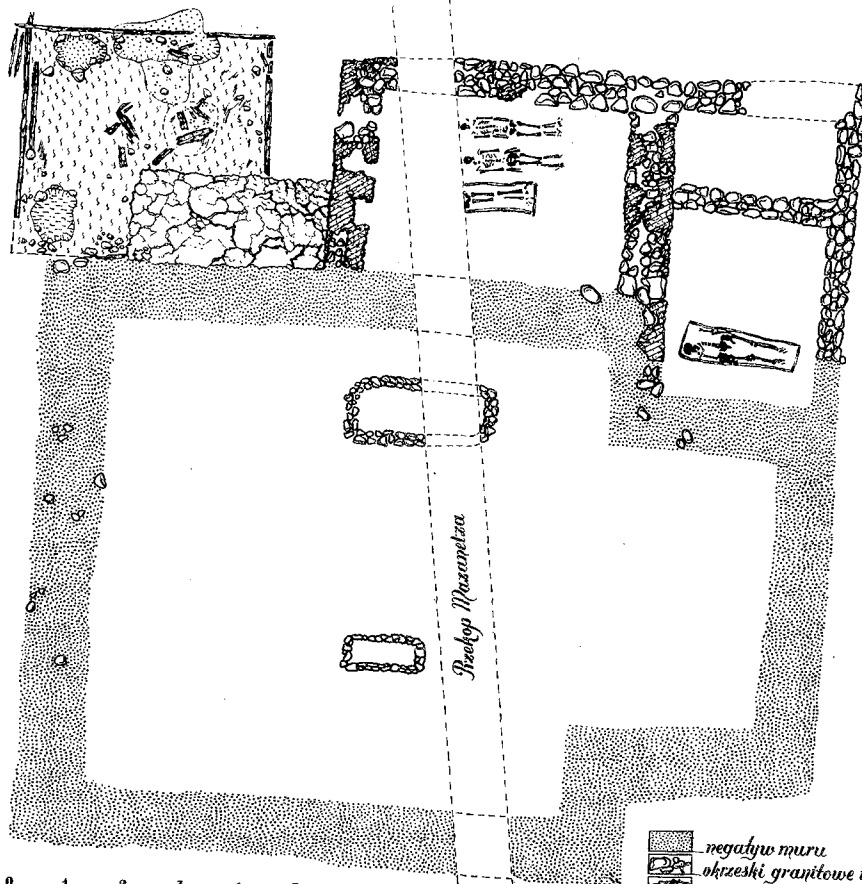
W zasadniczym swym zrębie kościół ten (usytuowany na osi wschód – zachód) składa się z kwadratowej nawy o boku długości 9 m oraz z prostokątnego prezbiterium o wymiarach wnętrza 3,3 × 5,5 m. Od strony północnej przylega do nawy prostokątny aneks (tzw. przynawowy) o wymiarach 3 × 5 m, zaś do prezbiterium 2 aneksy (tzw. przyprezbiterialne) mniejsze, tj. aneks południowy (wymiary 2,75 × 3,25 m) i aneks północny (wymiary 1,5 × 2,75 m). Łącznie dobudowano zatem do kościoła 3 aneksy.

Mury kościoła w głównej jego części, tj. w nawie i prezbiterium, nie zachowały się. Wystąpił zaś tutaj bardzo dobrze widoczny negatyw murów, zasypisko po fundamentach bądź sam fundament (w części prezbiterium, aneksie przynawowym). Północna część kościoła – aneksy dotrwała do naszych czasów w formie dobrze zachowanych murów o wysokości od 0,35 do 0,70 m, zbudowanych w głównej swojej masie z piaskowców kwarcytowych oraz granitów (ok. 67%), przy nieznacznym udziale martwicy wapiennej i rudy darniowej (J. Skoczyła 1985). Domniemywać można, że zblizonego surowca używano przy wznoszeniu nie zachowanych murów nawy i prezbiterium. Szerokość murów nawy wynosi 50 – 70 cm. Wzniesiono je w technice *opus incertum*, tzn. kamieni kładzionych na całą szerokość muru. Surowiec odrobiono w formie płaskich płytek (młotkowanych), nieregularnych ciosów (część aneksu przynawowego), formując go w duże prostokątne bryły (ruda darniowa i martwica).

Wątek murów wskazuje na preromańską technikę ich wzniesienia. Ściany pokryte były białym tynkiem, podłogę stanowiła posadzka wapienna, zaś w aneksie północnym przyprezbiterialnym poziom użytkowy wyznaczała podłoga z bierwion drewnianych. Komunikację nawy z jej aneksem zapewniało wewnętrzne przejście. Aneksy przyprezbiterialne połączone były także między sobą. Wyjście na zewnątrz kościoła znajdowało się najpewniej naprzeciw prezbiterium oraz w południowym murze obwodowym nawy

- drewno przepalane
- piasek
- piasek przepalony
- polepa.
- glina

Pieciskozna

0 1 2 3 4 5 m

- negatyw muru
- okrzęski granitowe i wapienne
- martwica wapienna
- płyta wapienna

(wyjście do wnętrza grodu). Aneks południowy przyprezbiterialny, podobnie jak aneks przynawowy, miał również wyjście na zewnątrz.

Przy ścianach i fundamentach kościoła zachowały się wkopy (6) pod słupy od rusztowań użytych przy wznoszeniu murów.

W kwestii chronologii, a zarazem relacji kościoła II do palatium istnieją wśród badaczy rozbieżności. Odkrywca kościoła A. Nowak ujął jego rozwój w 2 fazach, z których pierwszą datował na 2 poł. X w., kiedy to powstał główny zrąb kościoła, drugą zaś wiązał z rozbudową kościoła o 2 aneksy przyprezbiterialne, dokonaną w 997 r. (a związana z pobytem na wyspie św. Wojciecha). Wówczas to, jego zdaniem, wzniesiono po północno – zachodniej stronie kościoła 2 budynki drewniane, z których budynek wschodni spełniał prawdopodobnie funkcję sakralną. Całość dotrwała do momentu najazdu czeskiego (1038/1039 r.), podczas którego zniszczono kościół wraz z towarzyszącą mu zabudową (por. ryc. 2; A. Nowak 1972).

J. Łomnicki datuje ten obiekt na schyłek X lub początek XI w. (1967, s. 553), W. Hensel na 1 poł. XI w. (1974, s. 241), K. Józefowiczówna na 2 poł. XI w. (1969, s. 131), K. Żurowski określa jego powstanie na czas po 1038/39 r. (1975, s. 235). Podobnie jak Józefowiczówna, a może i później (XII w.) umieszcza powstanie tego obiektu J. Leśny (1976, s. 17), wreszcie ostatnio G. Labuda chronologię tej budowli określa na czas bezpośrednio po wyprawie kijowskiej Bolesława Chrobrego (1984, s. 103). Obecne badania (1985 – 1987) potwierdziły wcześniejszą tezę o dwufazowości kościoła, uściślając jednocześnie jego powstanie na 2 poł. X w. (ceramika górą obtoczona z warstwy spalenizny z wnętrza kościoła oraz z wykopów pod słupy od rusztowań, J. Górecki 1985).

Dwufazowość kościoła znajduje odzwierciedlenie w zdyferencjonowanym jakościowo charakterze jego fundamentów, mianowicie fundamenty prezbiterium, nawy oraz przylegającego do niej aneksu są posadowione głęboko (60 – 100 cm) i zbudowane z dużych kamieni łączonych gliną, podczas gdy aneksy przyprezbiterialne miały fundamenty zagłębione zaledwie 20 – 30 cm (także łączone gliną). Na późniejsze dobudowanie aneksów przyprezbiterialnych wskazuje nadto luźne przewiązanie fundamentu aneksu północnego przyprezbiterialnego z aneksem przynawowym. Z istnieniem II kościoła najprawdopodobniej związane były dwa naziemne budynki drewniane (por. ryc. 2) usytuowane przy jego północno – zachodnim narożniku, z których budynek wschodni spełniał szczególną funkcję, będąc siedzibą dostojnika kościelnego (we wnętrzu domostwa znaleziono m. in. krzyżyk brązowy, ozdobny grzebień, fragmenty bursztynu, naczyń szklanych i drewnianych). W bezpośrednim sąsiedztwie kościoła tuż przy jego murach oraz jego wnętrzu wśród wielu przedmiotów znaleziono m. in.: bursztyn, fragmenty szkielek witrażowych, paciory z kamieni półszlachetnych i ze szkła (ornamentowane wicią romańską), ozdobne okładziny kościane, również bezcenny w skali polskiej pectorał typu greckiego z hierogramem (2 pierwsze litery imienia Chrystusa po grecku), oprawny w gagat (czarny bursztyn) i w skórę.

Nasylenie wewnętrznej strefy kościoła oraz jego otoczenia opisanym wyżej zespołem sakraliów oraz innymi cennymi przedmiotami odzwierciedla wielką rolę, jaką spełniał kościół II w obrębie aglomeracji lednickiej.

←
Ryc. 2. Ostrów Lednicki. Rzut poziomy kościoła II z kamiennymi grobowcami w nawie i grobami w augmentach wraz z sąsiadującymi z kościołem budynkami drewnianymi

GROBOWCE W NAWIE

O roli kościoła świadczą przede wszystkim relikty dwóch monumentalnych grobowców posiadających kamienne komory grobowe, zlokalizowanych po obu stronach jego świętej osi, w bezpośrednim sąsiedztwie prezbiterium i ołtarza, a więc w strefie szczególnie nasyconej siłą stwórczą (Boską), zmaterializowaną właśnie w ołtarzu (K. Józefowiczówna 1969, s. 55 i cyt. tam lit.).

Grobowiec duży

W środkowej części wykopu II, nieco na południe od pozostałości północnego muru nawy, zalegał grobowiec (bez numeru), pod którym znajdowały się duże fragmenty zaprawy wapiennej o powierzchni wygładzonej, mogące stanowić resztki płyty grobowej. Grobowiec ten odkryty był pierwotnie w 1944 r. przez G. Mazanetza, ponownie przez J. Łomnickiego i A. Nowaka w 1961 r. (G. Mazanetz 1944, s. 5; K. Andreszowa i in. 1963, s. 221). Grobowiec wkopany został w warstwy starsze od jego poziomu użytkowego, określone przez odkrywców jako warstwy: III, IV, V, VI i VII.

Grobowiec jest długi na 2,65 m, szeroki na 1,25 m, komora grobowa na 220 cm. Ściany o grubości 22 – 30 cm zachowały się w momencie odkrycia grobu do wysokości 16 – 80 cm, później zaś (1961 r.) stwierdzona ich wysokość wynosiła maksymalnie już tylko 57 cm. Mazanetz podaje, że mocne obmurowanie grobu, wiązane zaprawą wapieno – gipsową, wznosiło się do wysokości 30 cm, nad nim zaś zalegał do wysokości 80 cm mur bez zaprawy – suchy. Dno grobu nie posiadało płyty podłogowej, zaś jego wnętrze wypełnione było rumowiskiem kamiennym i zapadniętymi do wnętrza resztkami płyty grobowej. Z płytą grobową i rumowiskiem dostały się do wnętrza grobu fragmenty ceramiki pochodzące z X – XI w. oraz kości i zęby dzika (G. Mazanetz 1944, s. 5-6).

We wnętrzu grobowca Mazanetz odkrył częściowo zniszczony szkielet osobnika (którego płci nie podaje) leżącego na plecach, z rękami złożonymi wzdłuż ciała i głową zwróconą w prawo, pochowanego w trumnie drewnianej, której ściany spajane były żelaznymi okuciami – pozostałości okuć występowały licznie w komorze grobowej. Darów grobowych badacz ten nie stwierdził. Z uwagi na kamienną konstrukcję grobową, według Mazanetza typową dla Germanów, a nie stosowaną przez Słowian, uznał on odkryty obiekt za grób Wikinga (G. Mazanetz 1944, s. 6).

Ponowne odkrycie grobu, integralnie powiązanego z układem preromańskiego kościoła, pozwoliło na weryfikację ustaleń Mazanetza. W zachodniej części komory grobowej odkryto kilka kości ludzkich, m. in. żebro, fragment nogi i czaszki oraz fragment blachy żelaznej spojonej żelaznym nitami z resztkami drewna. Nad zarysem grobowca natrafiono także na duże bryły zaprawy wapiennej o powierzchniach z jednej strony wygładzonych, które mogły pochodzić z płyty grobowej.

Mury grobowca pobudowane z brył piaskowca oraz martwicy szarej i brązowej wskazują na preromańską metrykę ich powstania. Zachowane do dzisiaj ściany komory grobowej tworzą jeden a miejscami dwa do czterech poziomów konstrukcyjnych brył martwicy. Piaskowca szarego, użytego do budowy ścian omawianego grobowca, nie stwierdzono w obrębie aneksów kościoła, zaś w świetle analizy petrograficznej jego pochodzenie związane jest ze złożami w Świątciu koło Rychwału (południowa Wielkopolska; J. Skoczylas, L. Jochemczyk 1986, s. 51 – 62).

Tabela 1

Wykaz grobów odstąpiętych w II kościele*

Nr grobu	Wykop	Warstwa	Budowa grobu	Trumna	Stan zachowania szkieletu	Znaleziska ruchome	Chronologia
—	II (nawa)	Wkopany w warstwę III i warstwy zalegające głębiej	Krypta grobowa zbudowana z brył piaskowca i martwicy prawdopodobnie przykryta od góry płytą wapienną. Wym. zewn. 2,65×1,25 m wewn. 2,2×0,75 m	Resztki drewnianej trumny oraz licznych okuć trumiennych (w ilości?)	Cały szkielet (1944) później (1961) fragmenty czaszki, nóg, żeber	—	Preromański (sprzed 1038 r.)
III	II (nawa)	Wkopany w warstwę III i warstwy zalegające głębiej	Krypta zbudowana z brył i okrzesków piaskowca, ściany tynkowane, na dnie wylewka wapienna, od góry grób przykryty płytą. Wym. zewn. 1,7×1 m wewn. 1,4×0,7 m	Ślady po trumnie o wym. ok. 1,2×0,5 m 55 fr. żel. okuć trumny oraz 12 gwoździ i nity żel.	Grób pusty	Złota obrączka, szkiełko, otowiana sztabka, 10 nieokr. fr., żel., 8 grudek brązowych, fr. brązu	Preromański (sprzed 1038 r.)
—	II (aneks przyprezbiterialny)	Wkopany w warstwę III i warstwy zalegające głębiej	Grób ziemny bez obudowy. Wkop grobowy o wym. 2,4×1,2 m	Pozostałości trumny o wym. 2,2×0,5 m	Cały szkielet długości 180 cm	—	Preromański (sprzed 1038 r.)
1	II (aneks przynawowy)		Grób ziemny bez obudowy	—	Cały szkielet	—	Preromański (sprzed 1038 r.)
—	II (aneks przynawowy)		Grób ziemny bez obudowy	—	Cały szkielet	—	Preromański (sprzed 1038 r.)
—	II (aneks przynawowy)		Grób ziemny bez obudowy	Ślady trumny o szer. 0,4m	Cały szkielet zniszczony w połowie w 1944 r. (G. Mazanetz)	—	Preromański (sprzed 1038 r.)

* Wszystkie pochówki orientowane są głowami na zachód

Grobowiec mniejszy

W odległości 3 m na południe od dużego grobowca usytuowano grobowiec mniejszy (III), odkryty w 1965 r. (ryc. 3; A. Nowak 1965), zorientowany w kierunku wschód – zachód, identycznie jak grobowiec duży. Wymiary zewnętrzne komory grobowej wynoszą 1,7 x 1 m, wewnętrzne 1,4 x 0,7 m, ściany o grubości od 8 do 15 cm zachowały się do wysokości 70 – 75 cm. Tworzy je 4 do 5 poziomów konstrukcyjnych ciosów. Analiza petrograficzna skał użytych do budowy ścian grobu wykazała, iż w głównej swej masie zbudowane są one z piaskowca szarego (ok. 90 %), przy bardzo nieznacznym udziale piaskowca różowego, szarobieżowego oraz brył martwicy. Odbiega od nich obudowa zewnętrzna północnej ściany grobu, w której stwierdzono dominujący udział piaskowców różowych i granitów (J. G.). Piaskowce użyte do obudowy komory grobowej pochodzą w głównej swej masie z Konina, skąd spławiane były Wartą w różne regiony Polski, oraz ze Świecia koło Rychwału (J. Skoczylas, L. Jochemczyk 1986, s. 51 – 62).

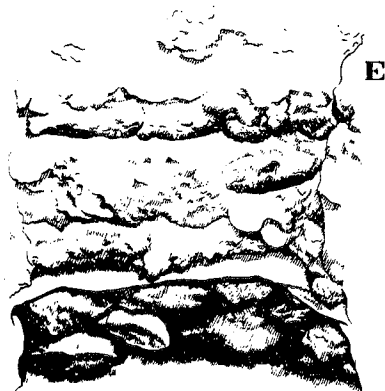
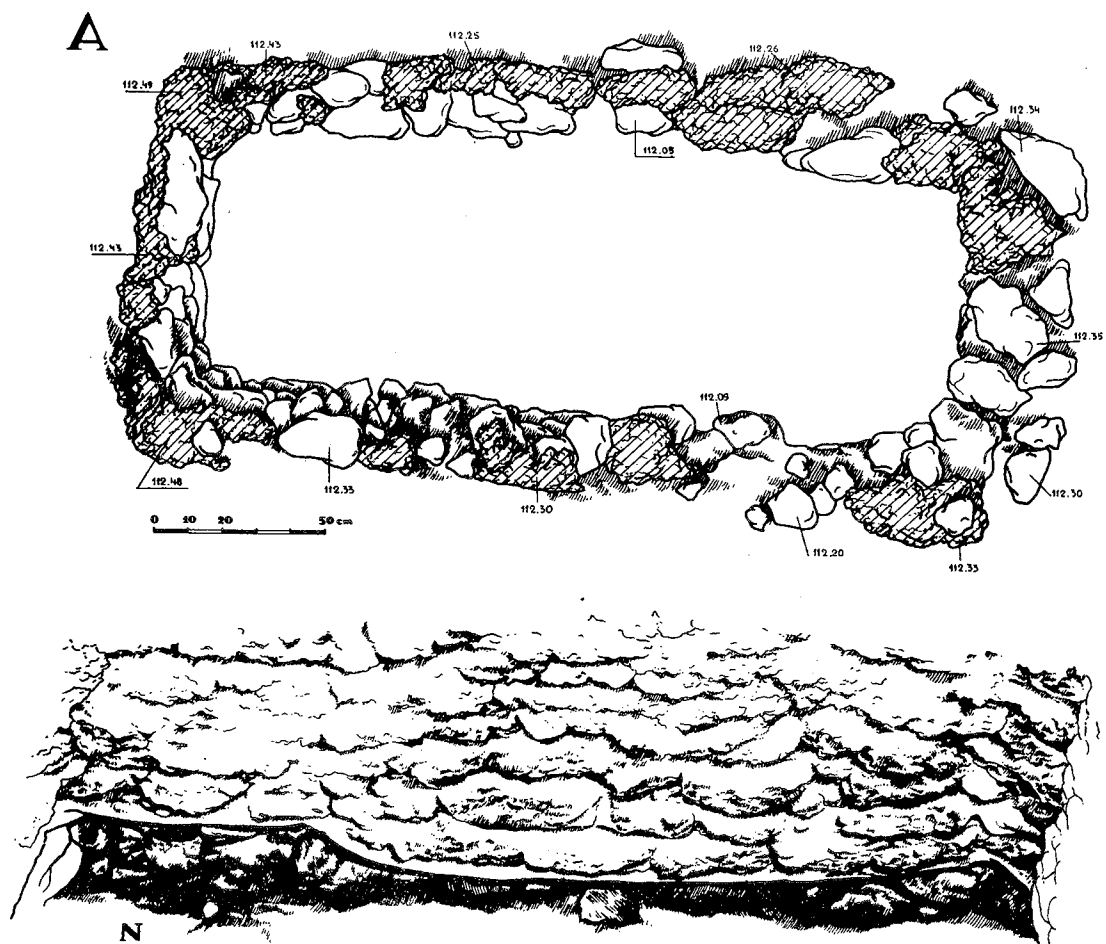
Ściany grobowca od wewnątrz były tynkowane zaprawą koloru białego (według odkrywców) wapienno – gipsową bez domieszki piasku (tynk był w momencie odkrywania grobu dość dobrze zachowany). Ostatnie analizy określają tą zaprawę jako gipsową (J. Skoczylas, L. Jochemczyk 1986, s. 49). Wnętrze komory grobowej, na dnie, posiadało wylewkę (płytę) wapienną. Podobną płytą przykryty był grobowiec mniejszy także i od góry, tuż pod klepiskiem zalegającym nad kamiennymi ścianami grobu natrafiono bowiem na dwa duże fragmenty tej płyty o powierzchni przekraczającej 1 m², resztki jej osunęły się także do wnętrza grobu.

Komora grobowca nie zawierała szkieletu, jednak małe jej rozmiary wskazują na fakt pochowania w jej wnętrzu dziecka, co potwierdza znalezienie powyżej wapiennej podłogi grobu pozostałości (w postaci brązowych smug bardzo dobrze widocznych) po drewnianej trumnie o długości 110 – 120 cm, szerokości 40 – 50 cm. Trumna okuta była okuciami żelaznymi w formie płaskich taśm, zaś prawdopodobnie na prawej ręce dziecka założona była złota obrączka (średnica zewnętrzna 2 cm, wewnętrzna 1,4 cm; ryc. 4), która podczas ekshumacji (?) zmarłego osunęła się z palca pozostając tuż przy południowej ścianie grobu mniej więcej w połowie jego długości. We wnętrzu komory grobowej oprócz złotej obrączki znaleziono znaczną ilość przedmiotów i fragmentów (łącznie 90 egzemplarzy) głównie żelaznych okuć trumiennych, gwoździ, grudek brązowych oraz szkiełko i sztabkę ołowianą (por. ryc. 4). Wszystkie przedmioty odkryto w partii spagowej grobowca, podobnie jak resztki ziaren zbóż (żyta?, prosa?), grochu oraz przepalonego chleba (?), przy czym materiał botaniczny znajdował się w zachodniej części komory grobowej (A. Nowak 1965).

Być może mamy tutaj do czynienia z niezwykle ciekawym pochówkiem, gdzie zmarłego wyposażono w pożywienie, aczkolwiek nie możemy wykluczyć, iż ziarna oraz chleb dostały się do wnętrza grobu w momencie wspomnianej wyżej ekshumacji. Dodajmy, iż obydwa groby nie były wyniesione ponad posadzkę kościoła – w ich otoczeniu nie stwierdzono śladów dodatkowych murków czy cyboriów.

Grobowiec mniejszy, podobnie jak grobowiec duży, wkopany został w warstwy III oraz IV, V i VI.

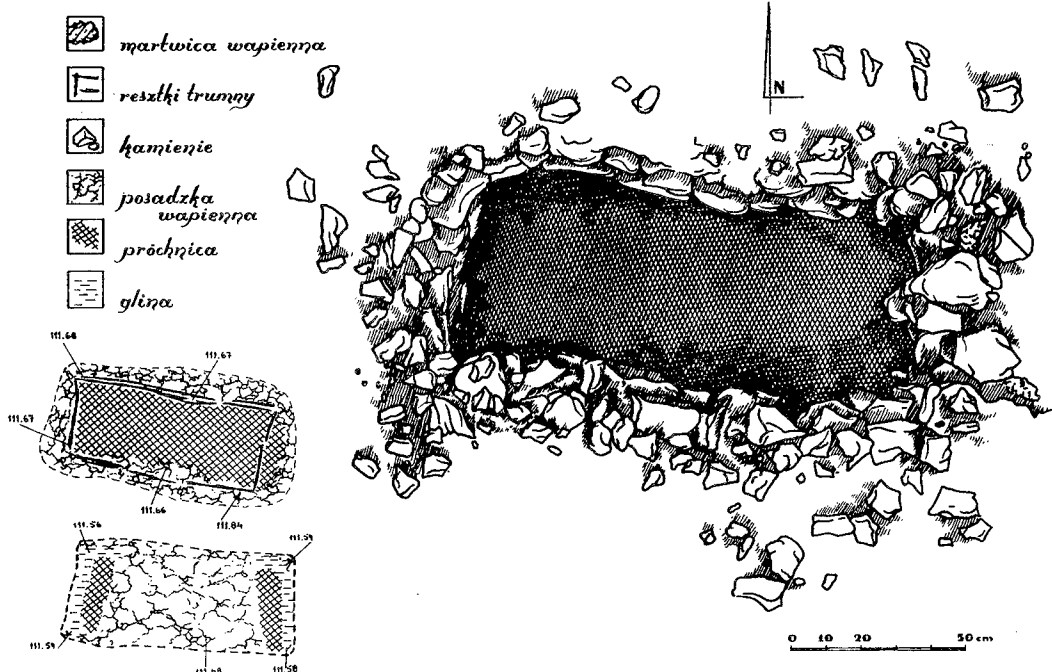
Warstwę określoną jako III tworzy rumowisko fragmentów zaprawy wapiennej, pod którym zalega warstwa rdzawożółtej w zabarwieniu gliny (klepisko) o miąższości 10

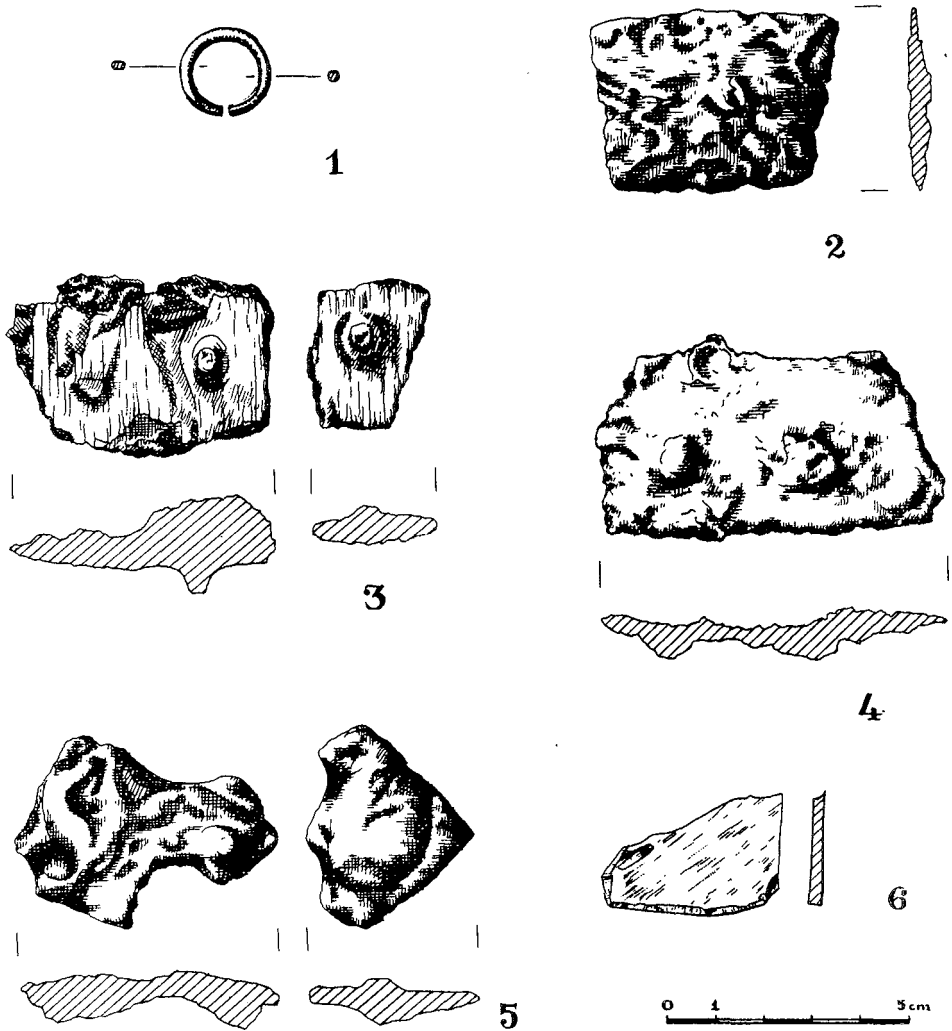
zrekonstruowana część ściany

*partia ściany zachowana in situ
stan z lipca 1987 r.*

B

Ryc. 3. A. Grobowiec duży: rzut poziomy oraz widok na ścianę N i E grobowca. E. Grobowiec mniejszy: rzut poziomy stropu grobowca oraz jego spągu z wapienną posadzką i resztkami trumny

Ryc. 4. Ostrow Lednicki. Zabytki z grobowca III: 1 – złota obrączka, 2-5 – fragmenty okuć trumiennych, 6 – fragment szkiełka witrażowego

do 15 cm, określona przez odkrywców jako warstwa IV. Pod klepiskiem glinianym znajduje się warstwa intensywnej spalenizny (V) o zmiennej miąższości, wynoszącej od 1 do 20 cm. Z kolei pod spalenizną występuje warstwa szarej, piaszczystej ziemi o odcieniu brązu (VI), położonej na żółtym calcowym piasku (warstwie VII).

W toku glinianym (warstwa IV) odsłonięto fragmenty naczyń górą i całkowicie obtaczanych, datowanych na 2 poł. X i przełom X i XI w. Warstwę V (spalenizna) datuje ceramika górą obtaczana (grubej roboty) oraz całkowicie obtaczana na 2 poł. X w. Warstwa ta wyznacza kres osadnictwa sprzed okresu wzniesienia kościoła. W warstwie VI zaś występuje ceramika górą obtaczana.

A. Nowak odkryte w nawie kościoła groby datował na okres sprzed zniszczenia kościoła, tj. przed 1038/1039 r. (A. Nowak 1965; 1965, s. 184; podobnie J. Łomnicki 1967, s. 553; K. Łopacka-Szymańska 1984, s. 7 – 26), również W. Hensel umieszcza je w 1 poł. XI w. (1974, s. 241). Implicite za młodsze uznają je: K. Józefowiczówna (2 poł. XI w.) oraz J. Leśny (XII w.) czy K. Żurowski, sytuujący powstanie kościoła po najeździe Brzetysława (K. Józefowiczówna 1969, s. 155, J. Leśny 1975, s. 17, K. Żurowski 1975, s. 235); na okres po wyprawie kijowskiej Bolesława Chrobrego datuje groby G. Labuda (1984, s. 109).

Chronologia kościoła ustalona podczas ostatnich badań – zbieżna z ustaleniami A. Nowaka – sytuuje jego powstanie i użytkowanie w okresie 2 poł. X – 1 poł. XI w., ściślej do 1038 r. (J. Górecki 1985). Zniszczenie kościoła w 1038 r. można uznać za górną granicę chronologiczną złożenia pochówków w dwóch monumentalnych komorach grobowych. Wczesną chronologię potwierdzają także wyprostowane ręce, wyciągnięte wzdłuż ciała zmarłego złożonego w większym grobowcu. Taki układ rąk jest za zwyczaj wyznacznikiem najstarszego horyzontu występowania pochówków na obszarze wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 56).

Relikty grobowców włączają kościół II w szereg wewnątrzkościelnych nekropolii urządzonych według modelu ottońskiego, w których środki naw głównych spełniały funkcję cmentarzy panujących, fundatorów lub kościelnych przełożonych świątyń (K. Józefowiczówna 1963, s. 55 przypisy 79 – 89). Obyczaj ten, w myśl którego członkowie rodziny panującej, arcybiskupi, opaci oraz fundatorzy kościołów otrzymują groby pośrodku nawy głównej (inni zaś dostojnicy i wyższy kler w nawach bocznych), ustala się na terenie cesarstwa niemieckiego w X i XI w. Znany też był na Rusi, np. grobowiec Włodzimierza Wielkiego i jego żony Anny w kościele męczennika Chrystusowego św. Klemensa w Kijowie (Thietmar 1953, VII, 74; K. Józefowiczówna 1963, s. 57; J. Cibulka, s. 72) czy późniejszy nieco od niego grób Jarosława Mądrego w kijowskim soborze sofijskim (P. P. Tołoczko 1970, s. 67). Geneza tego zwyczaju związana była z soborem w Moguncji (813 r.) oraz innymi soborami i ustawami z IX w. (L. Eisenhofer 1932, s. 340 – 341; H. Zoll-Adamikowa 1971, przypis 9).

Wspomnieć można, iż chrześcijański Wschód powstrzymał się od chowania swych zmarłych we wnętrzach kościelnych, sytuując ich w osobnych budowlach grobowych i cmentarzach na zewnątrz kościołów (z wyjątkiem cesarzy bizantyjskich, grzebanych od VI w. w nartexach – K. Józefowiczówna 1963, s. 56, później zaś także i książąt ruskich).

Na Zachodzie początkowo ustawa Teodozjusza (IV w.), szczególnie zaś Sobór w Vaison (442 r.) zabraniały składania zmarłych w kościołach, nade wszystko zaś przed ołtarzem, podobnie jak późniejsze zakazy soborów: nantejskiego (658 r.) i akwizgrańskiego (809 r.). Mimo tych zakazów w Hiszpanii, zwłaszcza zaś w krajach germańskich, wnętrza kościołów wypełniają się grobowcami uprzywilejowanych. Od czasów karolińskich na obszarze cesarstwa niemieckiego właśnie środki naw lub prezbiteria przeznaczano na miejsce ich wiecznego spoczynku. Być może na początku całej serii grobowców tak usytuowanych należy postawić grobowiec Karola Wielkiego w kaplicy pałacowej w Akwizgranie (L. Eisenhofer 1932, s. 341; K. Józefowiczówna 1963, s. 55 – 56). Bardzo wielu danych o miejscach ostatniego spoczynku cesarzy i biskupów niemieckich dostarcza Thietmar – ponad 20 przykładów pochówków wewnątrz kościoła,

wśród nich 10 z bliższym określeniem: *coram altari, ante summum altari, in medio ecclesiae*, np. grób Henryka I w Kwedlinburgu, grób Ottona I w murowanym sarkofagu w Magdeburgu, księcia Bawarii Henryka, ojca późniejszego cesarza Henryka II w Gandersheim, Ottona III w chórze kaplicy akwizgrańskiej (Thietmar 1953, I 18 (10), II 43 (27), IV 20 (13), IV 53; K. Józefowiczówna 1963, s. 57 – 58).

Kościół katedralny w Poznaniu, z grobami Mieszka I i Bolesława Chrobrego położonymi w centrum nawy głównej, jest pierwszym piastowskim odpowiednikiem tego europejskiego trendu (K. Józefowiczówna 1963, s. 55 – 62, 175; 237, tab. XII, XIII, ryc. 90 – 92, 96 – 101). Na początku piastowskiej serii kościołów z grobami w centrum nawy umieścić można, obok katedry poznańskiej, również kościół II Ostrowa Lednickiego.

Dyskusyjna pozostaje kwestia identyfikacji osób pochowanych w grobowcach nawy. A. Nowak kwestię tę ujmował bardzo ogólnie, uznając groby za pochówki należące do osób uprzywilejowanych (A. Nowak 1965). W. Hensel osoby pochowane w grobach nawy (i sąsiedztwie murów kościoła) wiązał z członkami rodziny piastowskiej uznając budowlę za kościół grobowy dynastii, co przypominałoby według tego badacza fakt chowania niektórych książąt czeskich w kościele św. Jerzego w Pradze (W. Hensel 1974, s. 241). Frapującą hipotezę postawił G. Labuda, wiążąc pochówek w mniejszym grobowcu z synem Chrobrego i Przedstawy (Przedstawy) (G. Labuda 1984, s. 109).

Zniszczenie kościoła – wyznacza termin *ad quem* – zamyka listę osób pochowanych w grobowcach nawy. Wczesna chronologia kościoła w połączeniu z umieszczeniem grobów w klasycznej dla fundatorów pozycji *in medio ecclesiae, coram altari* wydają się przemawiać za doszukiwaniem się wśród pochowanych tutaj osób członków rodziny dynastycznej. Brak jednak zaświadczeń w rodzaju inskrypcji pozostawia nas w niepewności co do konkretnych postaci historycznych, które mogły spoczywać *in medio ecclesiae lednicensis* przed 1038 r. Wahania nasze dotyczyć mogą zaledwie paru znanych osobistości.

Listę osób pochowanych w grobowcach nawy ograniczymy zatem do trzeciego pokolenia Piastów, a więc do potomków Chrobrego, jako że o potomstwie jego braci (Mieszka, Świętopełka i Lamberta) nic nie wiadomo (H. Łowmiański 1962, s. 111 – 161). Obejmować ona będzie, wyłączwszy trzy córki tego króla (z których pierwsza nieznanego imienia była księżką klasztoru, w którym ją zapewne pochowano – J. G.; druga Regelinda, pochowana została w katedrze w Naumburgu; trzecia zaś wyszła za mąż za Świętopełka; O. Balzer 1895, s. 60 – 75; H. Łowmiański 1962, s. 111) wyłącznie jego dwóch synów, tj. Bezpryma i Ottona, z uwagi na fakt, iż trzeci z nich – Mieszko II – pochowany jest (według późniejszej tradycji) w Poznaniu.

Znane są nam daty śmierci Bezpryma (1032) i Ottona (1033 r.; O. Balzer 1895, s. 63, 72). Z jednym z nich łączyłbym większy z grobowców pobudowanych w nawie, mniejszy zaś wiązałbym z nie odnotowanym w źródłach dzieckiem piastowskiego rodu.

W relacji do omówionych pochówków kościoła II na Ostrowie Lednickim uznaję za piastowską fundację dynastyczną (pobudowaną przez Chrobrego) zaś domniemany pochówek Bezpryma lub Ottona oraz dziecka książęcego rodu uważam z kolei za realizację przejętego z cesarstwa niemieckiego zwyczaju umieszczania osób z dynastii w kościele stanowiącym ich fundację.

GROBY W ANEKSACH

Za najbardziej „godne” miejsca wiecznego spoczynku (lokalizacji pochówków) uważano we wczesnośredniowiecznych kościołach obok naw również murowane aneksy przy kościołach (H. Zoll-Adamikowa 1971, s. 13 – 14).

Kościół II na Ostrowie Lednickim rozbudowano o dodatkowe augmenta powiększające jego bryłę. U podstaw tej decyzji dopatrywać się należy zamiaru przyszłego składowania tu zmarłych z otoczenia dworskiego, chowanych w bezpośrednim sąsiedztwie przedstawicieli dynastii, a także być może – w pobliżu relikwii (które przechowywano w II kościele).

Aneks przynawowy

Nieco na południe od północnego muru aneksu przynawowego natrafiono na pochówek dorosłego osobnika, którego czaszka dotykała przekopu Mazanetza, spoczywał on w pozycji wyprostowanej, na wznak, z głową skierowaną na zachód. Ręce zmarłego ułożone były prosto wzdłuż tułowia.

Kolejny z grobów, usytuowany podobnie jak poprzedni w kierunku wschód – zachód (dochodzi do przekopu z 1944 r.), oddalony był od pierwszego o 30 cm na południe. W prostokątnej jamie grobowej spoczywał osobnik dorosły, z głową po stronie zachodniej w pozycji wyprostowanej, na wznak, z rękami ułożonymi prosto wzdłuż tułowia, z lekkim odchyleniem przedramion na zewnątrz.

Mniej więcej pośrodku aneksu ujawniono resztki kolejnego szkieletu należącego do osobnika dorosłego – o czym świadczą fragmenty miednicy i kończyn dolnych; górna część szkieletu odkryto w 1944 r. (G. Mazanetz). Zmarły ułożony był podobnie jak w poprzednich pochówkach na wznak, z głową po stronie zachodniej; szczątki znajdowały się w drewnianej trumnie.

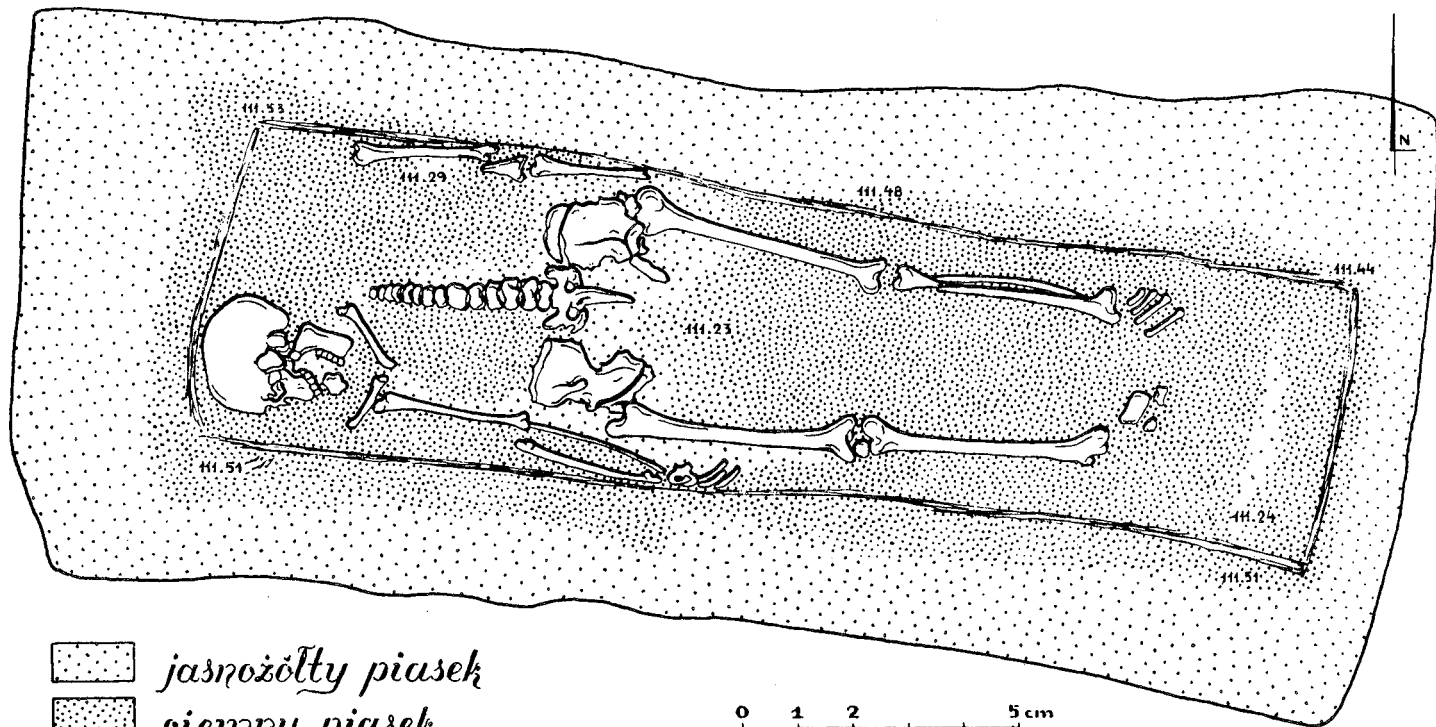
Aneks przyprezbiterialny

W pobliżu południowego muru aneksu przyprezbiterialnego znajdował się prostokątny wkop grobowy, w którego wnętrzu ujawniono pozostałości trumny o długości 220 cm i szerokości 50 -55 cm; szerokość desek trumny wynosiła 20 cm. Krótsze ściany trumny cofnięte były (do wnętrza) o 15 cm w stosunku do boków dłuższych. W trumnie znajdował się szkielet osobnika dorosłego długości 180 cm, w pozycji wyprostowanej, na wznak, głową skierowany na zachód (ryc. 5) oraz odwróconą na prawą stronę. Ręce zmarłego wyciągnięte były wzdłuż tułowia, lewa pozbawiona była dłoni.

Datację grobu na początek XI w. wyznaczają ramy czasowe użytkowania kościoła, ściślej dobudowanego do niego (nieco później niż sam kościół) aneksu, trudno bowiem przyjąć, że pochówku dokonano we wnętrzu zniszczonego kościoła.

Kontekst stratygraficzny grobów w aneksach jest niemal identyczny jak uwarstwień w grobowcach nawy.

Chronologię pochówków określił, jak dotąd, A. Nowak (1972) na okres, w którym istniał kościół (do 1038 r.). *Implicite* w ogólnych ramach użytkowania kościoła określili ją: J. Łomnicki (1968), K. Józefowiczówna (1969, s. 155), W. Hensel (1974, s. 241), K. Żurowski (1975, s. 235), J. Leśny (1976, s. 16 – 17) oraz G. Labuda (1984, s. 103 – 109).

Ryc. 5. Wkop grobowy pochówka w aneksie przyprezbiterialnym

Mimo pobudowania aneksów w różnym czasie nie sposób określić czasu i kolejności dokonania tu pochówków. Zmarli, podobnie jak osoby złożone w grobowcach nawy, mieli ręce wyciągnięte wzdłuż ciała, co wskazuje na wczesną ich chronologię. O tym, iż pochówki te nie są młodsze od kościoła, świadczy nadto fakt idealnego ich umieszczenia w obrębie murów aneksów.

Suponować można jedynie, że pochówki złożono w augmentach grobowych w przeciągu krótkiego okresu, już po umieszczeniu w grobowcach nawy zmarłych związanych z dynastią.

Próba określenia atrybucji osób tutaj pochowanych była podjęta, jak dotąd, bardzo ogólnie przez J. Łomnickiego (1967, s. 553; 1968, s. 33), widzącego w II kościele zespół monastyczny oraz przez A. Nowaka dopatrującego się tu klasztoru benedyktyńskiego (A. Nowak 1972). Tym samym wspomniani badacze osoby tu pochowane wiązali ze stanem duchownym.

Moim zdaniem można domniemywać, iż spoczywają tu stronnicy jednego z książąt pochowanych w nawie, którzy ponieśli śmierć tuż po zgonie swojego „princepsa” – w burzliwym okresie walki dynastycznej związanej z sukcesją po Bolesławie Chrobrym, w której to walce Wielkopolska, w tym region Ostrowa Lednickiego, odgrywała główną rolę.

W konkluzji stwierdzić możemy, iż koncepcja sytuująca w kościele pochówek któregoś z potomków Chrobrego (Otto, Bezprym – grobowiec duży) i dziecka piastowskiego rodu (grobowiec mniejszy) jest koncepcją historiograficzną. Elementami, które pozwoliły na jej postawienie, są: istnienie rezydencji monarszej oraz kościoła II, którego końcową datę użytkowania wyznacza 1038 r., recepcja nowatorskiego prądu ottońskiego, którego przejawem są grobowce w nawie II kościoła oraz lokalizacja obiektu w regionie, gdzie przebiegała walka o sukcesję po Bolesławie Chrobrym.

LITERATURA

- Andrzejowa K., Łomnicki J., Nowak A., Szenicowa W. 1963, *Sprawozdanie z prac badawczych na Ostrowie Lednickim w 1961 roku*, SpAr 15, s. 218 – 230.
- Balzer O. 1895, *Genealogia Piastów*, Kraków.
- Cibulka J. 1967, *Początki chrześcijaństwa na Morawach*, Warszawa.
- Daibor W. 1959, *Dwór Książęcy na Ostrowie Lednickim*, SIA 6, s. 172 – 288.
- Eisenhofer L. 1932, *Handbuch der katholischen Liturgik*, Freiburg (im Breisgau), s. 340 – 341.
- Górecki J. 1985, *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim stan. I, wykop II w 1985 roku*, maszynopis – Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- Hensel W. 1974, *U źródeł Polski średniowiecznej*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Józefowiczówna K. 1963, *Z badań nad architekturą przedromańską i romańską w Poznaniu*, Wrocław.
- 1969, *Sztuka w okresie wczesnoromańskim*, [w:] Dzieje Wielkopolski, t. I, Poznań, s. 114 – 156.
- Kronika Thietmara* 1953, opracował i przełożył M. Jędlicki, Poznań.
- Z. i St. Kurnatowscy 1983, *Problemy kształtowania się osiedli wczesnomiejskich w Wielkopolsce*, [w:] Studia z dziejów kultury zachodniej Słowiańszczyzny, Poznań, s. 89 – 106.
- Labuda G. 1984, *Wyjaśniające się tajemnice Ostrowa Lednickiego*, [w:] *Mente et litteris. O kulturze i społeczeństwie wieków średnich*, Poznań, s. 103 – 110.
- Leśny J. 1976, *Początki, rozwój i upadek kasztelanii na Ostrowie Lednickim*, STiM DWP 12, s. 5 – 37.
- Łomnicki J. 1967, *Ostrów Lednicki*, SSS 3, s. 551 – 554.
- 1968 *Ostrów Lednicki. Pomnik historii narodu polskiego*. Poznań.

- Łopacka-Szymańska K. 1984, *Z historii badań Ostrowa Lednickiego*, G.SiMH 1, s. 7 – 26.
- Łowmiański 1962, *Dynastia Piastów we wczesnym średniowieczu*, [w:] Początki państwa polskiego. Księga Tysiąclecia, t. I, Poznań, s. 111 – 161.
- Mazanetz G. 1944, *Piasten Insel im Ledberger See. Slavische Ringwall und frühgeschichtliche Burg*, maszynopis – niepublikowane zbiory Archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.
- Nowak A. 1965, *Sprawozdanie z prac archeologicznych przeprowadzonych na Ostrowie Lednickim, pow, Gniezno, w 1962 roku*, SpAr 17, s. 181 – 189.
- 1965, *Dziennik badań. Ostrów Lednicki stan. 1 i 2. Badania 1965 r.*, rękopis – niepublikowane zbiory Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- 1966, *Badania archeologiczne na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1963 roku*, SpAr 18, s. 179 – 189.
- 1972, *Ostrów Lednicki we wczesnym średniowieczu w świetle badań archeologicznych*, Poznań, maszynopis pracy doktorskiej, niepublikowane – Instytut Prahistorii UAM w Poznaniu.
- Poppe A. 1970, *Przedstawa*, SSS 4, s. 375 – 376.
- Rozpędowski 1962, *Ze studiów nad pałacami w Polsce*, BHS 24, s. 243 – 254.
- Skoczylas J. 1985, *Badania petrograficzne I i II budowli na Ostrowie Lednickim*, maszynopis – niepublikowane zbiory Archiwum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- Skoczylas J., Jochemczyk L. 1986, *Petrograficzne badania na terenie Kasztelanii Lednickiej w 1986 roku*, maszynopis – niepublikowane zbiory Archiwum Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.
- Tołoczko P. P.** 1970, *Drewnij Kijew*, Kijew.
- Zoll-Adamikowa H. 1971, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski. Cz. II. Analiza*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk.
- Zurowska K. 1983, *Studia nad architekturą wczesnopiastowską*, ZNUJ, Prace z Historii Sztuki 17.
- Zurowski K. 1975, *Uwagi na temat interpretacji źródeł archeologicznych z Ostrowa Lednickiego, pow, Gniezno*, Acta UNC.A 5, s. 227 – 239.

PRÄROMANISCHE BEGRÄBNISSTÄTTEN VON HERRSCHENDEN UND WÜRDENTRÄGERN IN DER SOG. II. KIRCHE AUF DEM OSTRÓW LEDNICKI

Zusammenfassung

Der Ostrów Lednicki gehörte zur Zeit der Herausbildung des frühen Piastenstaates zu einer Gruppe von einigen Hauptburgen; zugleich erfüllte er auch die Funktion einer Residenz des Monarchen.

Im Bereich der Lednica'er Burg wurde gegen Ende des 10. Jh. ein monumentaler Palast erbaut, welcher mit einer Kapelle und einer kleineren Kirche (der sog. II. Kirche) verbunden war; außer den Funktionen, welche den Rituszwecken dienen, erfüllte diese Kirche auch die Funktion einer Nekropole. Diese präromanische Kirche, deren Entstehung gegen Ende des 10. Jh. die neuesten archäologischen Forschungen bestätigt haben, mit einem quadratischen Schiff und rechteckigem Presbyterium sowie den von der Nordseite angebauten drei Annexen, wurde in der Bauweise opus incertum aus Sandstein und Granitstein errichtet. Die Mauern der Kirche waren verputzt, der Fußboden war aus Kalkstein. Im Innenraum des Kirchenschiffes wurden zwei steinerne Grabmale aufgestellt.

Das größere von ihnen befindet sich an der Nordseite des Schiffes, das kleinere an der Südseite.

Das große Grabmal (seine Außenmaße betragen 22,65 × 1,25 m) besaß Wände von einer Höhe bis zu 80 cm, mit Mörtel aus Kalk und Gips zusammengefügt, aus Sandstein und Kalktuff errichtet. Es war mit einer Kalkplatte zugedeckt. In seinem Inneren wurden die sterblichen Überreste eines Erwachsenen gefunden, welcher in einem Sarg begraben wurde, von dem nur eiserne Beschläge erhalten geblieben sind.

In einer Entfernung von 3 m südlich von diesem Grabmal wurde das kleinere Grabmal aufgestellt, dessen Maße 1,7 × 1,0 m betragen; sein Wände waren hauptsächlich aus Sandstein errichtet und mit Gipsmörtel zusammengefügt. Dieses Grabmal hatte einen Fußboden aus Kalkstein und war von oben mit einer Platte zugedeckt (ebenfalls aus Kalkstein). In seinem Inneren entdeckte man Reste eines Sarges, einen goldenen Ring und zahlreiche Sargbeschläge sowie Bronzeklumpchen (vgl. Annex). Es fehlten dagegen die Überreste des Begrabenen.

A. Nowak, Entdecker der Grabmale, verbindet die in den Grabmalen begrabenen Personen mit der privilegierten Schicht aus der Zeit vor der Zerstörung der Kirche in den Jahren 1038/39. W. Hensel verbindet sie mit der Dynastie der Piasten, und G. Labuda wollte in dem kleineren von den beiden Grabmalen das Grabmal des Sohnes von Bolesław Chrobry und Przedstawa, einer ruthenischen Prinzessin sehen, die 1018 vom polnischen König aus Kiew entführt worden war.

Die Plazierung der beiden Grabmale inmitten des Kirchenschiffes, ein Brauch, den die Piasten aus dem Gebiet des deutschen Kaiserreiches übernahmen, in medio ecclesiae, coram altari, läßt den Author die begrabenen Personen mit der herrschenden Dynastie verbinden, genauer gesagt mit der dritten Generation der Piasten, d.h. mit den Nachkommen von Bolesław Chrobry, dem Bezprym also oder dem Otto (das große Grabmal), und das kleinere Grabmal mit einem quellenbezogen nicht nachgewiesenen Kind aus dem Piastengeschlecht.

Die drei anderen Begräbnisstätten im Schiffsannex untergebracht und eine im Presbyteriumsannex an der Südseite gelegen, erkennt der Autor als Überreste von Anhängern eines hier begrabenen Fürsten, die kurz nach 1032-1033 (also den quellenbezogen nachgewiesenen Daten des Todes von Bezprym und Otto), in der stürmischen Periode dynastischer Kämpfe um die Erbfolge nach Bolesław Chrobry, umgekommen waren.

Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die Auffassung bezüglich der in den Grabmalen begrabenen Personen mit der frühen Chronologie der Kirche und der frühen Aufnahme der Ottonischen Neuererströmung übereinstimmt, die in der Plazierung der Begräbnisstätten inmitten der Kirche und in der Nähe des Altars ihren Ausdruck fand, wobei es sich um Begräbnisse von Personen handelte, die den Herrschern nahe standen oder auch um Kirchengründer.

Die II. Kirche auf dem Ostrów Lednicki kann als eine frühe dynastische Stiftung der Piasten angesehen werden, eine der ersten auf polnischem Böden, welche gleich nach den Domen von Gniezno und Poznań einzureihen ist.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Ostrów Lednicki. Objekte der architektonischen Bebauung aus Stein mit Bezeichnung des Verlaufs des Durchschnitts von G. Mazanetz.
- Abb. 2. Ostrów Lednicki. Horizontalgrundriß der II. Kirche mit steinernen Grabmalen im Kirchenschiff sowie Gräbern in den Augmenten und den zur Kirche benachbarten Holzgebäuden.
- Abb. 3. Großes Grabmal. a. Horizontalgrundriß, b. Querschnitte der Wände. B. Kleineres Grabmal. a. Horizontalgrundriß des Grabmals, b. Fußboden aus Kalkstein und Reste des Sarges.
- Abb. 4. Ostrów Lednicki. Funde aus dem Grabmal III. 1. goldener Ring, 2-5. Teile von Sargbeschlägen, 6. Fragmente vom Kirchenfensterglas.
- Abb. 5. Ostrów Lednicki. Grab im Presbyteriumsannex, a. Reste des Sarges.